

Povratak izvora: kroatistika i preobrazbe književne teorije

Mijatović, Aleksandar

Source / Izvornik: **Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, 2016, 40, 15 - 26**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:809035>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

POVRATAK IZVORA: KROATISTIKA I PREOBRAZBE KNJIŽEVNE TEORIJE

Aleksandar Mijatović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
amijatovic@ffri.hr

U radu se prikazuje rasprava o odnosu jezika i književnosti koja se vodila u hrvatskoj teoriji književnosti od početka sedamdesetih do sredine osamdesetih godina 20. stoljeća između Radoslava Katičića, Zdenka Škreba, Milivoja Solara, Vladimira Bitija i Josipa Užarevića. Posebna se pozornost pridaje teorijskim konceptima koje je u raspravu uveo Biti. Podsjećajući na Bitijeve kritičke napomene upućene strukturalizmu i hermeneutici, ističe se njegov odmak prema dekonstrukciji. Teza je rada da se tom kritikom Bitijev pristup jeziku i književnosti približava Agambenovoj i Deleuzeovoj kritičkoj rekonceptualizaciji empirizma.

Ključne riječi: književna teorija, empirizam, jezik, događaj, poruka

“Pa kao što za vjernika nema nauke o bogu, tako pred misterijem velikoga umjetničkog djela prestaje vlast naučne terminologije – zastaje nauka. Tu i književni historičar opet mora u neku ruku postati pjesnikom, mora se prepustiti impresionističkoj kritici i u pomoć dozvati metaforu umjesto naučnoga termina. Dakako to ne može svatko.”

Zdenko Škreb, *Stilovi i razdoblja*, 1964

“Nepoznatost je inherentna svakom perceptumu, svemu što opažamo. Sve opažanju pruža otpor [...]”

“‘Stvar o sebi’ je nešto što treba sačuvati u znanosti.”

V. Biti, *Percepcija fikcije – fikcija percepcije*, 1988.

Činilo se da u prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine 20. stoljeća hrvatska znanost o književnosti ulazi u razdoblje učvršćivanja stečenih pozicija. Znanost se o književnosti kroz radove Zagrebačke stilističke škole i teorijski rad Milivoja Solarara razdvojila od filologije i filozofije. Razlika između filološke i književnoteorijske analize, odvojenost književne od jezične strukture, adaptacija Ingardenove teorije slojeva kanonizirani su u obrazovnom kurikulumu kroz Solarovu *Teoriju književnosti*. Nastava i studij književnosti postali su ravnopravan sugovornik u raspravi o oblikovanju obrazovnoga procesa, o čemu svjedoči zbornik *Kako predavati književnost* (1984). Ako su predstavnici ZSS-a u ranijem razdoblju zahtijevali estetsku jedinstvenost književne umjetnine, u Solaru se taj estetski imperativ pretvorio u spoznajni što se očitivalo u njegovu zahtjevu za cjelovitim pristupom književnoj umjetnini. Polazeći od pretpostavke o nedjeljivoj cjelovitosti književnoga djela, osim pod cijenu gubljenja njegove estetske jedinstvenosti, Solar je upozoravao na mogućnost njezina metodološkoga razlamanja. Taj je spoznajni imperativ kulminirao u njegovoj knjizi *Filozofija književnosti*. Ali to nije jedina točka napetosti tek uspostavljene arhitekture hrvatske znanosti o književnosti. Visković (1983: 49) ocjenjuje da sa Solarom dolazi do razmjешtanja znanstvenih težišta ZSS-a postupnim distanciranjem od unutrašnjeg pristupa književnom djelu, koji su inaugurirali Wellek i Warren u *Teoriji književnosti* (1948).

No još u izdanju *Uvoda u književnost* iz 1969. godine, a prethodno na stranicama *Umjetnosti riječi* 1968. godine, objavljen je članak Radoslava Katičića “Književnost i jezik”. Katičić je iznio i branio tezu da se neka poruka – ili postava – po samoj svojoj jezičnoj strukturi ne može odrediti kao književna ili neknjiževna. Ništa u samoj jezičnoj strukturi ne navodi ili ne može odlučiti o tome je li poruka književna ili neknjiževna. Katičić ustraje na samostalnosti znanosti o književnosti u odnosu na znanost o jeziku. Književna postava u svojoj jezičnoj strukturi ne sadrži “dodatnu obavijest” (Katičić 1986: 113; v. i 115) po kojoj bi se razlikovala od neknjiževnih postava. Ako bi se ta dodatna obavijest smjestila na stilističku razinu, razlika između književnih i neknjiževnih tekstova postala bi neodrživa jer “[...] svaki tekst, književan ili ne, mora nositi stilističku obavijest” (isto: 113).

Međutim ukoliko bi se u izgradnji znanosti o književnosti i pošlo od postavke da je jezična struktura književnih poruka drugačija od one neknjiževnih, to još uvijek ne bi podrazumijevalo da se osobitost jezične strukture književnih poruka može iscrpiti u dodatnoj obavijesti. Ako je, kako Katičić s pravom tvrdi, svaki tekst nositelj stilističke obavijesti, onda ujedno nosi i onu dodatnu. Trebalo bi se, napokon, složiti i da se stilistička obavijest može definirati kao dodatna. Prema tome svaki bi tekst, književni i neknjiževni, imao dodatnu obavijest. Uz koncept stila kao dodatne obavijesti u Katičićevoj se raspravi javlja koncept stila kao izbora. Dok je u jeziku – što se opet čini spornom konstatacijom budući da jezik i situacija nisu izvanjski jedan drugome – izbor ograničen situacijom, stil je, naprotiv, “izbor u izboru” (isto: 113). Međutim slijedimo li Katičićev argument, ograničenost situacijom u književnosti izostaje; ona, za razliku od neknjiževne postave, “nema neposredne veze sa zbiljskim svijetom, nego nam dočarava svoj svijet” (isto: 116). Nije se daleko odmaklo od semantičkih teorija po kojima književnost tvore iskazi koji upućuju na fiktionalne svjetove, dok svakodnevni iskazi imaju stvarne referente. S tom razlikom što Katičić semantički koncept referenta zamjenjuje onim pragmatičkim situacije. Pa ako književnosti i nije inherentna dodatna obavijest, sada se specifičnost književnosti premjestila u pragmatički okvir dočaravanja njezinoga svijeta koji nasuprot izdvojenoj situaciju priziva cjelinu iz koje je otkrhnuta.

Vratimo se Katičiću; neknjiževne se postave ostvaruju u konkretnim i izdvojenim situacijama, dok se književne postave ostvaruju u “cjelokupnu životnom iskustvu”, čime situacija prerasta u “životni totalitet”. Tako se u Katičićevu argumentu dolazi do zaključka da je sloboda u književnosti neograničena, budući da u njoj izostaju “stvarni kontekst” i situacija koji bi “ograničava/li/ mogućnost ostvarivanja jezičnoga sadržaja” (isto: 125). Budući da je lišena uskoga horizonta konkretne situacije, književna postava može se uklopiti u cjelokupnost životnoga iskustva. Međutim mali je korak do pitanja nije li mogućnost takva uklapanja sadržana upravo u tome što je postava književna umjesto da je to uklapanje čini književnom kako, čini se, tvrdi Katičić. Također ako stil kao dodatna obavijest otpada kao kandidat za definiranje književne postave, to još ne znači da se stil ne može kandidirati za njezinu definiciju; ostaje, vidimo, još stil kao izbor u izboru – sloboda da se “[...] odaber/u/ sve mogućnosti sadržane u jeziku” (isto: 125). Ista pretpostavka koja navodi na zagovaranje estetske jedinstvenosti književnosti u pozadini je Katičićeve teze o totalizaciji književne postave nasuprot partikularizaciji njezine neknjiževne suparnice.

Tek 1976. godine, otprilike u doba kada Solar započinje formulirati postavke filozofije književnosti, u *Studiju književnosti* Zdenko Škreb reagira na Katičićevu tezu. No Katičić u članku “Književna umjetnina kao znak”, objavljenom već 1977. godine opet na stranicama *Umjetnosti riječi*, ostaje neumoljiv u završnom izvodu: “Jedino je sam književni doživljaj jedini pravi predmet teorije književnosti [...]”. (Katičić 1992: 256) Štoviše, u književnom doživljaju javlja se književna umjetnost u “svojem čistom i živom obliku” (isto: 257) i po tome se razlikuje od književnosti kao “skupa društveno ovjerenih i provjerenih književnih djela”, a samo ona mogu biti priznata kao “društveni znakovi posebne vrste” (isto). Budući da je i Katičiću, kao i Škrebu, posebno srcu prirastao “stvaralački čitatelj”, umjesto onoga svojevoljnoga, taj je doživljaj moguć samo zato jer “jezične postavke, ostvarene u tekstovima, po sebi nisu ni književne ni neknjiževne” (isto). Katičićev je odgovor pretiskan u *Novim jezikoslovnim ogledima* 1984. godine, a Solarova *Filozofija književnosti* izlazi 1985. godine. Temelji netom uspostavljene znanosti o književnosti bili su uzdrmani: autonomnost discipline i autonomnost predmeta proučavanja bili su dovedeni u pitanje. Začudo, i Katičić i Solar smatrali su da upravo njihove argumentacije jamče autonomiju književnoga teksta; dok se Solar zalagao za cjelovitost spoznajnoga iskustva, Katičić je isticao uklapanje književnosti u totalitet životne situacije.

Ali ne bi li izdvojena, konkretna situacija trebala ostati u nekoj vezi s cjelinom životnog iskustva, a njegova spoznajna partikularizacija povezana univerzalizacijom? Na to će, između ostaloga, te 1984. godine upozoriti Vladimir Biti u članku “Prema kompleksnijem razumijevanju odnosa jezika i književnosti” objavljenom u *Umjetnosti riječi*. Cjelina životnog iskustva, vidjet ćemo, dohvaća se tek poliperspektivnom totalizacijom aktualnogenetske dimenzije (Biti 1989: 107–111). Semiotičkom se poimanju jezika suprotstavlja dekonstrukcijsko (Biti 1984). Semiotička koncepcija zastupljena je teorijom otklona koja se javlja u dvije verzije: minus-poruka i plus-poruka, a ovoj potonjoj pripada Katičićeva koncepcija jezika. Dok se u prvoj verziji teorije otklona daje prednost poruci pred situacijom, u drugoj verziji situacija ima prevagu pred porukom. Međutim u obje verzije teorije izmiče da reakcija ustrojava predmet, a da je pritom njime istodobno ustrojena. (Biti 1984: 274) Poruka i situacija ne postoje izvan te “paradoksalne konstelacije” kako Biti naziva njihovu uzajamnu konstituciju. Po njoj članovi ne prethode relaciji, već ih tek ona ustrojava.

U članku “‘Čega nema, tog se ne odreci’ – Uz članak Josipa Užarevića *Umjetnost riječi*: književnost i jezik” (i Užarevićev članak i Bitijeva diskusija

objavljeni su 1986. godine u 4. broju *Umjetnosti riječi*) Biti paradoksalnu konstelaciju prenosi na odnos između teorije i njezinoga predmeta. U toj paradoksalnoj konstelaciji istina ostaje neprisvojiva, izmičući istodobno i prikazivanju i pokazivanju (Biti 1986: 385). Istina se iz registra *individualnosti* premješta u registar *dividualnosti*, u kojem sve strane sudjeluju u istini pri čemu je nijedna od njih ne može prisvojiti (isto: 381). Stoga, kako pokazuje *Interes pripovjednoga teksta* (Biti 1987b), tek se u završnom triangulacijsko-pragmatičkom koraku osmišljava i osvještava situacija koja se predstavnicima teorije otklona čini danom. Ta se navodna danost situacije ispostavlja *zadanom* iz perspektive filogenetskih i ontogenetskih slojeva. U tom se koraku doseže *znanje-o* koje međutim relativizira “on/u/ stvarnost koju se dotad držalo bezupitno apsolutnom” (isto: 45), što dovodi do distanciranja od već zaposjednutih položaja (isto: 46), a kojima bi se dodijelio status cjeline životnoga iskustva. Koliko god teorija ustrojavala svoj predmet toliko je ona s druge strane njime ustrojena. I ta paradoksalna konstelacija vodi, prvo, rastvaranju klasične hijerarhije znanosti o književnosti i, drugo, preobrazbi teorije književnosti u književnu teoriju (Biti 2002). Manjkavost ili nedovršenost predmeta (Biti 1984: 280–281) upravo iziskuje njegovo teorijsko situiranje koje opet aktualizira ishodišnu nedovršenost.

U nizu rasprava od kasnih sedamdesetih godina Giorgio Agamben (1977: 181–189) podvrgnuo je gramatološku koncepciju jezika, kojom je dekonstrukcija nastojala zamijeniti semiotičku, kritičkoj raščlambi. Agamben (1984/2005, 1990/2005) pokazuje da Derrida, pokušavajući iskoračiti iz *experimentum in lingua*, zapravo ostaje zatočen u aporiji autoreferencije. No uočavajući da se teorija odraza zapravo vratila prvo neprimjetno – u Katičićevoj kritici minus-poruke, a potom u svoj snazi u Užarevićevu konceptu samouvraćanja, Biti uočava da je hrvatska znanost o književnosti ostala zatočena u *aporiji referencije* zanemarujući dekonstrukcijske argumente koji uvjerljivo osporavaju bilo kakvu danost – kako u sferi poruke tako i u sferi situacije (Biti 1984: 275). No suprotnost između autoreferencijalnosti i referencijalnosti nije više primjerena tumačenju odnosa između poruke i situacije te književnoga i neknjiževnoga definiranja toga odnosa. Slijedeći Rancièrea, prelaskom iz poetičkog u estetički režim, jezik je izgubio status medija koji opisuje radnje, *inventio* više nema nadležnost nad *elocutio*. Odnosno riječ je zanimjela, “teče svuda pomalo, ne znajući kome treba govoriti, a kome ne” (Rancière 2008: 17), ne oslovljavajući nikoga određenoga, ali prizivajući sve da se uključe u tu anonimnu jednakost jezika. U Bitijevoj reviziji Bühlerova modela obnijemjela riječ “*prestaje biti znakom*”

budući da se u njezinoj aktualizaciji prikazivačka funkcija uspostavlja tek funkcijama pobuđivanja i objavljivanja, koje aktiviraju naslage i slojeve nerečenoga u aktualizirajućem “podešavanju” situacijske referencije kroz događajnost smisla.

Izgleda da je prošlo nezamijećeno da Biti (1984: 282, 1985: 341–342) iznosi granice dekonstrukcijskoga kompliciranja odnosa između poruke i situacije, predlažući kritičku umjesto dekonstrukcijske kontemplativne teorije. Čini se da nije u pravu Užarević (1986: 308) kada u svojoj raščlambi ističe da sam Biti ne nudi rješenja. Ovdje se ne ulazi u raspravu je li zadatak teorije da nudi rješenja, ili da, slijedeći Althussera i Deleuzea, možda ipak postavlja probleme. Ako je Biti u novije vrijeme upozoravao na Derridaovo asimetriziranje opreka (Biti 2007: 195) njihovim proglašavanjem u nedekonstruktibilne uvjete dekonstrukcije, u spomenutim se ranijim Bitijevim spisima uočava upravo kritika hipostaziranja one logike koja se isprečuje hipostaziranju poruke i situacije (Biti 1984) te teksta i konteksta (Biti 1987a). Tako se logika nadopunjavanja ispostavlja kao nedekonstruktibilni uvjet dekonstrukcije ovih opreka: “Sve se iskazalo uvijek-već-manjkavim osim tog ‘procesa beskonačnog reproduciranja’; on je morao biti temeljan i nesvodiv” (Biti 1984: 282). Slijedeći izvode Agambenovih rasprava neprikazivi metafizički jamac potpunosti i dovršenosti spoznaje zamijenjen je neizrecivim uvjetom procesa označavanja. (Attell 2015: 13ff) Dok u empirizmu “immanentne kritike” (Biti 1986: 375) predmeti premašuju reprezentacije (“ideje”), u “transcendentalnoj kritici” (isto) uvjeti mogućnosti spoznaje nadilaze predmet spoznaje. Iako se te dvije kritike izdaju za zakonodavne zastupnice stvarnoga, ono im međutim izmiče. No zato ne treba napustiti empirizam, već ga drugačije definirati. Upravo taj otpor jezika, književnosti i svijeta da ih se opredmeti (zamjena *quid facti s quid juris*) uvlačenjem u procedure “interpretativnih recepata ili oruđa” predstavlja “spoznajni interes teorije” (Biti 1986: 386). Biti, blisko Agambenovoj kritici Derridaa, upućuje prigovor konceptu logike dometanja (Biti 2002: 92) koja je zauzela položaj netom potkopane transcendentalnosti: “Takvu je zamku Derridaova mišljenja, ako je moguće, potrebno izbjeći” (Biti 1984: 282). Slijedeći Eagletonovu (1983: 146–147, prema Biti, nav. dj., 282) razliku između akademskoga i praktičnoga, Biti afirmira koncept poruke kao događaja. Prema Agambenu razrješavanje pretpostavki u izloženosti, spoznatljivosti i izrecivosti dokida aporije filozofije i kritike, znanja i iskustva, jezika i iskustva mišljenjem same pregrade (*stanza, infanzia, ideja jezika, khora*) koja ih dijeli, pri čemu se ne zapada u imanentizam “neposredno danih”

predmeta budući da, prema drugačijoj koncepciji empirizma, jedino njihova uvijek-već-posredovanost može biti neposredna, gola odnosno raskrivena. Zadatak empirizma jest oslobađanje imanencije od danosti. Tim razrješavanjem pretpostavki Agamben je pokušao iskoračiti iz hipostaziranja relacije koja se isprijecila hipostaziranju njezinih članova u samostalne i samodostatne entitete. Hipostaza relacije koja razvlašćuje svoje članove ne bi li ovlastila samu sebe, postaje, između ostaloga, predmet (naj)novijega Bitijeva teorijskoga interesa (Biti 2005, 2009, 2016). Taj drugi empirizam koji polazi od same posredovanosti (“spoznajni interes teorije”), umjesto navodnoga epistemološko-empirističkoga raskrivanja posredovanih predmeta dok se ne dođe do njihove zgotjne danosti, u osnovi je “kritičke teorije književnosti” (Biti 1981: 294). U citatu iz Eagletonove *Teorije književnosti*, koji Biti navodi, predlaže se da se akademsko-kontemplativni pristup zamijeni praktičnim. Ta zamjena vodi prema empirizmu:

[...] postaje ‘određeno (*decidable*)’, a riječima kao ‘istina’, ‘stvarnost’, ‘spoznaja’, ‘izvjesnost’ donekle vraćamo snagu kad jezik gledamo kao nešto što činimo, kao ono što je neraskidivo utkano u praktične oblike života. Dakako da jezik tada ne postaje utvrđen, nepromjenjiv (*fixed*) i jasan (*luminous*); naprotiv on postaje još bremenitiji (*fraught*) i proturječniji (*conflictual*) od većine ‘dekonstruiranih’ tekstova (Eagleton 1983: 147, malo preinačen hrv. prijevod, Eagleton 1987: 160–161)

Otuda polemička gesta (Biti 1986 prema Užarević 1986: 310–315) ustrajanja na prikazivačkoj funkciji samouvraćanjem u kojem umjetničko djelo, modelirajući svoju cjelovitost, otvara odnos s totalitetom jezika i svijeta. Užarević ističe da su dijalozi tih totaliteta sinegdohalni, u slučaju umjetnosti, te paradoksalni – u slučaju filozofije. Međutim ponajmanje je riječ o ukidanju prikazivačke funkcije; naime riječ je o tome da se ustanovi, slijedom Eagletonove praktične – ili empirističke, prema ovdje iznesenoj argumentaciji – kritike pobuđivački i objavljujući sloj koji tu funkciju ustrojava, budući da “upotrijebljena jezička jedinica [...] može prikazivati samo pobuđujući i objavljujući” (Biti 1985: 340), odnosno triangulirajući se logičkim, gramatičkim i pragmatičkim odnosom u kojem se redom “referencija natkriljuje značenjem, a značenje smislom iskaza” (isto: 336). Ne radi se o tome da “istine nema”, već da se pokaže kako je simboličko-apriorna *pretpostavka* istine ovisna o njezinu simptomatski-aposteriornom *uspostavljanju* (Biti 1985: 344) na kliznom tlu “nerečeno-predmnijevanoga sadržaja” (isto: 342), prepuštena njegovoj nerazgovjetnosti (isto: 339) koja pokreće “razgradnju znakovne strukture” uvlačenjem u različite slojeve ne bi li se u njima dovršila (isto: 341). Pritom umjesto referencije izbija, vraćajući se na

Eagletona, “neosviješteni način njezine proizvodnje” (343). Posrijedi je drugačija koncepcija empirizma. Ako denotacijsko-prikazivački karakter poruke ovisi o stalnom “upletanju nerečenog” evokacijsko-pobuđivačko-obavijesnoga sloja, tada jezik “govori” – simbolizira – samo zahvaljujući artikulaciji obnijemjele, zbog njezine prešućene predmnijevanosti, simptomatske dimenzije. Sadržaj se više ne dokučuje proziranjem vela, već upravo veo – kao simulakrum nasuprot kopiji – otkriva sam sadržaj, pri čemu se u “[...] fikcionalnom ophođenju velovi naslojavaju uvlačeći percepciju u dublje i neposredovanom pogledu nedostupne strukture zbilje” (Biti 1984: 285). U toj se simptomatskoj dimenziji priziva prvotna nijemost jezika, čije je označavanje bilo uronjeno u materijalnost mimetizma geste, mimike, pokreta. Riječ je o kritičkom empirizmu koji se usmjerava na evokacijski sloj iz kojega izrasta simbolizacija; koliko god simbolizacija bila oblikovana evokacijskim slojem, ona ga nadilazi u triangulacijsko-pragmatičkom odnosu.

Biti istražuje mogućnosti prevladavanja jednostrana odnosa između semiotičke i hermeneutičke koncepcije odnosa između teksta i konteksta. Nasuprot semiotičkoj tekstualizaciji konteksta i hermeneutičkoj kontekstualizaciji Biti predlaže “[...] postavk/u/ po kojoj je tekst potencijalno uvijek već kontekst, a kontekst potencijalno uvijek već tekst” (Biti 1987a: 148). Semiotička tekstualizacija konteksta i sama je kontekstualizirana, kao što i hermeneutička kontekstualizacija teksta podliježe daljnjoj tekstualizaciji. Riječ je o tome da se tekstu i kontekstu izmakne apsolutni položaj budući da oba ulaze u “dinamičan, polimorfan i policentričan sustav označiteljskih praksi” (isto). Samim time su tekstualizacije i kontekstualizacije parcijalne budući da različito perspektiviraju spomenuti sustav. Međutim taj je sustav “potencijalno” zajednički svakoj partikularizirajućoj, perspektivirajućoj i parcijalizirajućoj tekstualizaciji i kontekstualizaciji. One se nadalje uvijek kontekstualiziraju i tekstualiziraju u ime onoga čega su se odrekle da bi bile u stanju zaposjesti položaj. Još u razradi teza *Bajke i predaje* univerzalizacija i partikularizacija ispostavljaju se režimima istoga procesa budući da se recipijent iz univerzalnoga proizvoda pripovjedne poruke pretvara u njezina partikularnoga proizvođača (Biti 1982: 111). No u toj preobrazbi univerzalna se povijest recipijenta-kao-proizvoda, doseže – “rekonstruira”, “osvještava”, “unatrazno odmata” (isto: 105) – u njezinu partikularnom obliku koji joj pridaje recipijent-kao-proizvođač. Taj bi dvostrani proces partikularizirajuće univerzalizacije kao kontekstualiziranja i univerzalizirajuće partikularizacije kao tekstualiziranja trebalo razmotriti u svjetlu zaključka razlike između čitanja i očitavanja. U prvome slučaju potencijalni čitatelj biva upijen “real-

nom književnom osobnost/i/”, dok u ovome drugome realni čitatelj “upija potencijalnu književnu osobnost” (Biti 1981: 294). Tu se, čini mi se, po prvi put govori o “jednoj kritičkoj teoriji književnosti” (isto) koja se treba pošto-poto suzdržati od ustrajanja na nekom od položaja i ishoda svojih argumentacija. Takva bi kritička teorija književnosti, slijedom izvoda jednoga kasnijega rada, trebala nastojati nadići odnos ili-ili koji nalaže izbor između alternativa (Biti 2007: 197) i, nasuprot tomu, “tematizira/ti/ samu tu alternativu” (Biti 1981: 294) između čitanja i očitavanja, tekstualizacije konteksta i kontekstualizacije teksta. No i koju godinu poslije kada se sučeljavaju prikazivačka i objavljiivačka funkcija, od kojih prva isključuje, a druga uključuje kontekst, umjesto pukoga biranja između tih “dviiju nepomirljivih tendencija” zalaže se za njihovo “neprijateljsko zajedništvo” (Biti 1985: 344). Tematizacija alternative sastoji se u dvostranom procesu partikularizacije i univerzalizacije koji totalizira upravo “razgrađuj/ući/” (Biti 1987a: 148), “drukčijim perspektiviranjem” taj “ist/i/ policentričn/i/ i polivalentn/i/ sustav” (isto) u “alternativne podsustave” (isto). Biti toj razgrađujućoj totalizaciji pronalazi različite teorijske ekvivalente; u Bahtinovoju težnji prema dovršavanju, Peirceovim perceptivnim sudom i abdukciji, Greimasovoj izotopiji (isto: 149–150) ukoliko je posrijedi kontekstualizacija, a ako je pak riječ o tekstualizaciji kao njezin se teorijski ekvivalent navodi Bahtinova prvobitna sveznačna riječ (isto). Biti tu potencijalnost teksta da se kontekstualizira i konteksta da se tekstualizira određuje kao katahrestičko imenovanje (isto: 150). Bitijeva (2007: 150) bilanca teorijskog itinerara od ranih osamdesetih godina, po kojoj se odnos između poststrukturalizma i hermeneutike ne može svesti tek na ili-ili relaciju, unekoliko podsjeća na Deleuzeovu razradu središnjega Bergsonova koncepta intuicije kao metode. Kao što je poznato, prvo je pravilo intuicije razlučivanje pravih od lažnih problema (Deleuze 1966: 3ff). Ovi potonji mogu implicirati da različite teorijske perspektive ulaze u suparnički odnos međusobnoga isključivanja ili razvojnoga prevladavanja ne uviđajući međutim da to vanjsko isključivanje duguju unutarnjem isključivanju motrišta i položaja koji im izmiču (Brllek 2014: 400). U tom se odnosu nadmetanja i međusobnoga osporavanja teorije zatječu ako im ostane neosviještena njihova vlastita proizvedenost sporom; odnosno ako ustrajući na *razlici-izvan* previde da se ona prenijela u *razliku-unutar* (Biti 2007: 197). Otuda Bitijev prigovor Derridaovoj apsolutizaciji razlike (Biti 2007: 195), kojem se on (1984, 1985, 2007) vraćao u različitim etapama svoga rada. Deleuze (2002) još u ranom ogledu o Bergsonovu konceptu razlike ističe da su instance pojma njegove varijacije, a ne partiku-

larne instance koja se generalizacijom “vraćaju” pojmu kroz podređivanje. Time na mjesto razlike u stupnju dolaze stupnjevi same razlike. Tako se prema Bergsonu instinkt i inteligencija nikada ne nalaze sami po sebi, već se neprekidno prožimaju stvarajući smjesu (*le mixte* Deleuze 2002 : 47). U Bergsona intuicija kao metoda nema ulogu svođenja instinkta i inteligencije na izvanjsku razliku, već omogućuje pomak s iskustva na uvjete iskustva pri čemu oni nikada ne premašuju stvarno odnosno uvjetovano (Deleuze 1966: 13ff, osobito 17). Umjesto toga slijede se linije iskustva u njihovu divergiranju ne bi li se utvrdio zaokret (*le tournant*) iz kojega divergencije izviru. U tome zaokretu instinkt i inteligencija divergiraju upravo u žarišnoj ili virtualnoj točki njihove konvergencije (isto: 18 i 20). Slijedom kasnije razdiobe sinteza (Deleuze 1969: 62ff i 203ff) na konektivnu, konjunktivnu i disjunktivnu, nije riječ o tome da se pokaže kako tekst i kontekst zamjenjuju (konektivna sinteza) ili se umeću (konjunktivna sinteza) jedan u drugoga, već pokazati da su ta zamjenjivanja i umetanja omogućena upravo zbog neprekidne tekstualizacije konteksta i kontekstualizacije teksta kao “permanentnog prijepora tih svojih dviju združenih dimenzija” (Biti 1982: 109) centrifugalno-ograničavajuće strategije koja smješta u komunikacijsku situaciju i centripetalno-razrađujuće strategije koja ovu potonju virtualizira (isto: 109–110). Tekst i kontekst predstavljaju dva različita, ali i dalje jednaka rješenja problema odnosa jezika i stvarnosti. Međutim ta se jednakost ne temelji na identitetu, već razlici (Deleuze 1968: 163–164). Tako Bitijevi kocepti “neprijateljske združenosti” i “paradoksalne konstelacije” kasnije, čini se, određeni kao “‘negirajuće-negirajući’ triangulacijsko-pragmatički odnos (ni-niti-već)” (Biti 1987b: 43), pokazuju bliskost s Deleuzeovim pokušajem da disjunkciju i divergenciju odvoji od pukoga isključivanja. Umjesto identiteta suprotnosti sama disjunkcija postaje predmetom afirmacije tako što se dva suparnika/dvije suprotnosti združuju upravo razlikom. Oni se združuju, a da se pritom međusobno ne porobljavaju. To se neprijateljsko združivanje i dovođenje u paradoksalnu konstelaciju odvija isticanjem aleatorne točke – “[...] transcendentaln/oga/ označitelj/a” koji nastaje “kao proizvod filogenetskoga, ontogenetskoga i aktualno-genetskog (situacijskog) zgušnjavanja” koje pak postaje “polazište težnje prema dovršavanju” (Biti 1987a: 147). U tom zgušnjavanju “aktualiziranje ishodišta” (Biti 1982: 108) podrazumijeva njihov povratak u formi njihovih smisaono-događajnih aktualizacija. Ako je s jedne strane pri prvom pounutrivanju narativne u misaonu supstancu došlo do podređivanja uobrazilje zbilje, defikcionalizirane uspostave pojmova (Biti 1984: 271–271, 281–282) – a na koje se odgovara poru-

kom kao znakom koja svojim “ludičkim karakterom” (isto: 281) oslobađa uvjetovanosti stanjem stvari – tada s druge strane imaginativna poruka kao događaj uspostavlja “egzistencijalnu protutežu” (isto) tomu pukom ludičkom oslobođenju vraćajući fikciji onu “životnu težinu” koju je izgubila u procesu prvoga pounutrenja. Međutim tada događaj nipošto nije svodiv na stanja stvari. S druge strane smisao se osamostaljuje od odredbenoga odnosa s referentom i značenjem. Zbog toga “imaginativn/oga/ razvijanj/a/ događaj-noga karaktera poruke” (isto: 282) njezin se smisaono-događajni aspekt osamostaljuje od znakovno-situacijskoga. Smisao se smješta između propozicija i stvari (Deleuze 1969: 39), kao što se događaj othrvava ostvarenju u stanja stvari i situacije. Zbog te svoje korjenite nedovršenosti izvori se vraćaju postajući, katahrestičkim imenovanjem, cilj teorije umjesto njezina neupitnoga polazišta. Kao prvi zadatak postavlja se pitanje je li riječ o skrivenoj ili otkrivenoj nedovršivosti početaka koji se razabiru tek na provizornom kraju.

LITERATURA

- Agamben, Giorgio. 1977. *Stanze. La parola e il fantasma nella cultura occidentale*. Torino: Einaudi.
- Agamben, Giorgio. 1984/2005. L’idea del linguaggio. U: Giorgio Agamben, *La potenza del pensiero. Saggi e conferenze*, Vicenza: Neri Pozza, 25–37.
- Agamben, Giorgio. 1990/2005. Pardes. La scrittura della Potenza. U: Giorgio Agamben, *La potenza del pensiero. Saggi e conferenze*. Vicenza: Neri Pozza, 345–365.
- Attell, Kevin. 2015. *Giorgio Agamben: Beyond the Threshold of Deconstruction*. New York: Fordham University Press.
- Biti, Vladimir. 1981. Čitati ili očitavati. “Umjetnost riječi”, XXV, 4: 283–294.
- Biti, Vladimir. 1982. Pripovijedanje. “Umjetnost riječi”, XXVI, 1–2: 99–113.
- Biti, Vladimir. 1984. Prema kompleksnijem razumijevanju odnosa jezika i književnosti. “Umjetnost riječi”, XXVIII, 3: 271–284.
- Biti, Vladimir. 1985. Odrednice govornog događaja. “Umjetnost riječi”, XXIX, 3: 335–345.
- Biti, Vladimir. 1986. ‘Čega nema, tog se ne odreci’: Uz članak Josipa Užarevića ‘Umjetnost riječi’: Književnost i jezik, “Umjetnost riječi”, XXX, 4: 375–387.
- Biti, Vladimir. 1987a. Tekst između semiotike i hermeneutike. “Republika”, XLIII, 7–8: 140–152.
- Biti, Vladimir. 1987b. *Interes pripovjednog teksta: prema prototeoriji pripovijedanja*. Zagreb: SNL.
- Biti, Vladimir. 1989. *Pripitomljavanje drugog: mehanizam domaće teorije*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. 2. dopunjeno izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.

- Biti, Vladimir. 2005. *Doba svjedočenja: tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Biti, Vladimir. 2007. Gospodar i rob: hermeneutika i poststrukturalizam. "Nova Croatica", I, 1: 185–198.
- Biti, Vladimir. 2009. Toward a Literary Community?. *Literature for Europe?*. Ur. Theo D'haen and Iannis Goerlandt. Amsterdam: Rodopi: 27–42.
- Biti, Vladimir. 2016. *Tracing Global Democracy: Literature, Theory, and the Politics of Trauma*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Brek, Tomislav. 2014. Before Theory. *Vor der Theorie. Immersion, Materialität, Intensität*. Ur. Mario Grizelj, Oliver Jahraus i Tanja Prokić. Würzburg: Königshausen & Neumann: 397–406.
- Deleuze, Gilles. 1966. *Le bergsonisme*. Paris: PUF.
- Deleuze, Gilles. 1968. *Différence et Répétition*. Paris: PUF.
- Deleuze, Gilles. 1969. *Logique du sens*. Paris: Éditions de Minuit.
- Deleuze, Gilles. 2002. La conception de la différence chez Bergson. U: Gilles Deleuze. *L'île déserte et autres textes: Textes et entretiens 1953-1974*, Paris: Éditions de Minuit: 43–73.
- Eagleton, Terry. 1983. *Literary Theory. An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Katičić, Radoslav. 1986. Književnost i jezik. *Uvod u književnost: Teorija i metodologija*. Ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać, Zagreb: Globus: 107–133.
- Katičić, Radoslav. 1992. *Novi jezikoslovni ogleđi*. 2. dopunjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Rancière, Jacques. 2008. *Politika književnosti*. Prev. Marko Drča et al. Novi Sad: Adresa Užarević, Josip. 1986. 'Umjetnost riječi': Književnost i jezik. "Umjetnost riječi, XXX, 4: 289–323.
- Visković, Velimir. 1983. Evolucija 'Zagrebačke škole'. "Republika", XXXIX, 1: 48–59.

SUMMARY

A RETURN OF ORIGIN(S): CROATIAN STUDIES AND TRANSFORMATIONS OF LITERARY THEORY

The article outlines a discussion between Radoslav Katičić, Zdenko Škreb, Milivoj Solar, Vladimir Biti and Josip Užarević regarding the relationship between language and literature that occurred in Croatian literary theory from the beginning of the 1970s to the middle of the 1980s. Special attention is given to the theoretical concepts developed by Biti. The article reminds of Biti's well known critical remarks aimed at structuralism and hermeneutics but also emphasises his detachment from deconstruction. It is proposed that Biti's detachment from deconstruction shares important similarities with Agamben's and Deleuze's critical reconceptualization of empiricism.

Key words: literary theory, empiricism, language, event, message